

МАНУЇЛОВА К. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного та
європейського права
(Національний університет «Одеська
юридична академія»)

УДК 341.01:340.114

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.1.55>

ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ПРАВА У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Стаття присвячена дослідженню характеру загальним принципам права, які визнані цивілізованими націями, як вони визначені у Статуті Міжнародного Суду, які є важливим правовим засобом, покликаним регулювати міждержавні відносини, у тому числі і при вирішенні спорів між державами. Потреба їх застосування, зазвичай, виникає тоді, коли те чи інше питання не охоплюється міжнародними договорами і міжнародними звичаями, і потрібно заповнити прогалину у міжнародному праві. Водночас з моменту введення у міжнародно-правовий обіг терміну «загальні принципи права, визнані цивілізованими націями» досі не надано його офіційного тлумачення. Категорія «загальних принципів права» є важливим інструментом, який забезпечує уніфікацію та гармонізацію права різних держав, а також служить ефективним способом подолання прогалин та колізій при розгляді судових спорів. Загальні принципи права спрямовані на пошук справедливого вирішення ситуації. Вони не регулюють поведінку сторін у конкретних правовідносинах – цивільному, кримінальному, адміністративному чи міжнародному. Саме тому вони називаються загальними, загальноправовими. Проте загальні принципи права вважаються частиною позитивного права, навіть якщо вони використовуються лише як допоміжні інструменти. Вони становлять необхідні правила для самого функціонування системи і, як такі, виводяться з юридичних міркувань тих, хто має право приймати правові рішення в процесі застосування закону, зокрема судової влади. Принципи акумулюють у собі найбільш характерні риси права, що визначають його юридичну природу. Принципи права лежать в основі діяльності правової держави, усіх органів державної влади. Визнання важливості окремих та аналогічних морально-етичних доктрин може бути прикладом «загальних принципів права», і дозволяє пояснити, чому їх слід вважати «правом», але щодо держав такі принципи входять до складу міжнародного права тільки в тому випадку, якщо вони «прийняті» відповідно до тих чи інших договорів або ґрунтуються на звичаях, що встановилися. Принципи є логічними висновками, пов'язаними з окремими галузями міжнародного права, що дає можливість для появи загальних принципів, які конкретно застосовуються у сфері міжнародного права. Загальні принципи права присутні у найбільш досконалих, розвинених правових системах та відповідають прогресивній колективній правосвідомості людства.

Ключові слова: *принципи, загальні принципи, правове регулювання, зобов'язання, договір, звичай, міжнародне право, норма.*

Manuilova K. V. General principles of law in international law

The article is devoted to the study of the nature of the general principles of law, which are recognized by civilized nations, as defined in the Statute of the International Court of Justice, which are an important legal instrument designed to regulate interstate relations, including when resolving disputes between states. The need for their application usually arises when this or that issue is not covered by international treaties and international customs, and a gap in international law needs to be filled. At the same time, since the introduction of the term «general principles of law recognized by civilized nations» into international legal circulation, its official interpretation has not yet been given. The category of «general principles of law» is an important tool that ensures the unification and harmonization of the law of different states, and also serves as an effective way to overcome gaps and conflicts in the consideration of legal disputes. General principles of law are aimed at finding a just solution to the situation. They do not regulate the behavior of the parties in specific legal relations – civil, criminal, administrative or international. That is why they are called general, common law. However, general principles of law are considered part of positive law, even if they are used only as auxiliary instruments. They constitute the necessary rules for the very functioning of the system and, as such, are derived from the legal considerations of those who have the right to make legal decisions in the process of applying the law, in particular the judiciary. The principles accumulate the most characteristic features of law that determine its legal nature. The principles of law are the basis of the activity of the legal state, of all state authorities. Recognizing the importance of separate and similar moral and ethical doctrines can be an example of «general principles of law» and allows to explain why they should be considered «law», but in relation to states, such principles are part of international law only if they are «accepted» in accordance with certain agreements or based on established customs. The principles are logical conclusions related to certain branches of international law, which gives the opportunity for the emergence of general principles that are specifically applied in the field of international law. The general principles of law are present in the most perfect, developed legal systems and correspond to the progressive collective legal consciousness of mankind.

Key words: *principles, general principles, legal regulation, obligations, contract, custom, international law, norm.*

Постановка проблеми. Принципи відіграють значну та важливу роль у теоретичному аналізі галузей права, методів правового регулювання та правової системи в цілому. Ставши учасниками договору про права людини, держави повинні виконувати зобов'язання, закріплені в ньому. Крім того, при застосуванні договорів про права людини важливо враховувати існування загальних принципів, закладених у міжнародному праві прав людини та керуючих їх застосуванням. Категорія «загальних принципів права» є важливим інструментом, який забезпечує уніфікацію та гармонізацію права різних держав, а також служить ефективним способом подолання прогалин та колізій при розгляді судових спорів.

Метою статті є аналіз загальних принципів права в міжнародному праві.

Виклад основного матеріалу. Принципи права – це основні вихідні положення, які юридично закріплюють об'єктивні закономірності суспільного життя. Вони акумулюють у собі найбільш характерні риси права, що визначають його юридичну природу. Принципи права лежать в основі діяльності правової держави, усіх органів державної влади. Керуючись ними, держава забезпечує соціально-економічні, політичні та особисті права і свободи громадян, гарантує виконання ними юридичних обов'язків.

Загальні принципи права використовуються головним чином як «заповнювачі прогалин», коли договори чи звичаєве міжнародне право не передбачають правила ухвалення рішення. Вчені припускають, що в міру розвитку нових договорів та звичаєвого права

для вирішення багатьох проблем, що викликають міжнародну занепокоєність, які раніше не охоплювалися, значення загальних принципів зникатиме в міру заповнення цих прогалів у міжнародному праві. Загальні принципи права спрямовані на пошук справедливого вирішення ситуації. Вони не регулюють поведінку сторін у конкретних правовідносинах – цивільному, кримінальному, адміністративному чи міжнародному. Саме тому вони називаються загальними, загальноправовими. Вказівка на «цивілізовані нації», якими мають бути визнані ці принципи, зараз має метафоричне, переносне значення. Загальні принципи права присутні у найбільш досконалих, розвинених правових системах та відповідають прогресивній колективній правосвідомості людства.

Загальні принципи права розглядаються Міжнародним Судом як «запасний варіант», до якого можна вдатися у разі потреби, коли конвенція чи звичайно-правові норми не містять чіткої відповіді на поставлене проти нього питання. Як не парадоксально, застосування самим Міжнародним Судом загальних принципів права відбувається не часто. Очевидно, це пов'язано з тим, що питання, що передаються на розгляд Суду, носять або системоутворюючий для міжнародного права характер і, відповідно, їхнє правове регулювання здійснюється звичасними нормами, або такі питання носять абсолютно конкретний, якщо не сказати прикладний характер, і регулюються договірними нормами. У випадках, коли відповіді на поставлене питання немає в жодному із зазначених джерел, Суд або кваліфікує таку ситуацію як *non liquet* і відмовляється робити по ньому будь-які висновки, що, на нашу думку, несумісне зі здійсненням судових функцій, або посилається на загальні принципи права, що відбувається набагато рідше.

На відміну від інших типів норм, таких як прийняті закони або угоди, загальні принципи права не були «встановлені» відповідно до формальних джерел права. Проте загальні принципи права вважаються частиною позитивного права, навіть якщо вони використовуються лише як допоміжні інструменти. Вони становлять необхідні правила для самого функціонування системи і, як такі, виводяться з юридичних міркувань тих, хто має право приймати правові рішення в процесі застосування закону, зокрема судової влади. Вони також становлять інтеграційні інструменти системи, оскільки вони заповнюють фактичні або потенційні правові прогалини. У міжнародному праві загальні принципи права були об'єктом численних доктринальних дебатів, які базувалися на різних значеннях, які приписуються цьому поняттю, і теоретичних проблемах, які вони породжують. Вичерпного переліку загальних принципів права немає. Як і право, ці принципи перебувають у розвитку, в динаміці.

Слід зазначити, що вперше розуміння загальних принципів права як джерела права у міжнародному праві згадано у ст. 38 п. 1 «с» Статуту Міжнародного Суду ООН, згідно з яким Суд застосовує «загальні принципи права, визнані цивілізованими націями». Втім, практика згадування у міжнародних договорах принципів права існувала і раніше. Прикладом у разі може бути ст. 73 Конвенції про мирне вирішення міжнародних зіткнень (І Гаазька конвенція) від 18 жовтня 1907 року, згідно з якою при тлумаченні компромісу, поданого сторонами, арбітражний суд може застосовувати принципи права (*the principles of law*) [1]. Слід також згадати ст. 7 Гаазької конвенції про заснування Міжнародної призової палати (ХІІ Гаазька конвенція) від 18 жовтня 1907 р. (щоправда, так і не набула чинності), яка уповноважує суд у разі відсутності загальноновизнаних правил приймати рішення відповідно до загальних принципів правосуддя та справедливості (*the general principles of justice and equity*) [2].

Велику кількість дебатів викликає питання про застосування термінології «основоположні принципи міжнародного права», який є таким, що стоїть на вершині правової системи та походить від договору чи звичаю. Враховуючи формулювання, яке встановлене в статті 38, пункт 1(с) Статуту Міжнародного Суду ООН «загальні принципи права, визнані цивілізованими націями», питання про походження загальних принципів права, застосовуваних на міжнародному рівні також було предметом дискусій та суперечок [3]. Загальноприйнятою є думка, що ці принципи беруть свій початок у національних правових системах. Як тільки є переконання, що деякі з цих загальних інструментів є загальноприйнятими принципами, які

можна знайти в національних системах, їх також можна застосовувати в міжнародному праві. Це логічні висновки, які можна знайти в будь-якій правовій системі: принцип відшкодування завданої шкоди, принципи тлумачення правил або ті, що використовуються для вирішення колізій норм – багато з них відомі через латинські сентенції – є гарними прикладами.

Стаття 38 (1) (с) Статуту Міжнародного Суду передбачає, що поряд із конвенціями та міжнародним звичаєм при вирішенні переданих на його розгляд спорів Суд застосовує «загальні принципи права, визнані цивілізованими націями». Статут не містить жодних пояснень щодо того, коли і яким чином повинні застосовуватися загальні принципи права, які ознаки даного джерела і, найголовніше, яким чином загальні принципи права мають виокремлюватися з конкретних правових норм міжнародного та національного права. Це питання віднесено цілком на розсуд суддів, і висновок про наявність такого принципу, його зміст та застосування залежить від їхнього найкращого судження.

Наукові дебати зосереджуються не стільки на догматичних чи доктринальних концепціях, скільки прагматично на тому, що свідчить про існування «загальних принципів». Ця орієнтація більше відображає прагматичний емпіризм традиції загального права, ніж доктринальний чи догматичний підхід романістсько-цивілістсько-германської правової традиції.

Більшість вчених вважають, що стаття 38 Міжнародного Суду ООН передбачає або означає, що «загальні принципи» можна ідентифікувати з двох різних правових джерел: національні та міжнародні. Звичайно, принципи, які вважаються базовими для міжнародного права, можуть виникнути в міжнародно-правовому контексті, не маючи конкретного відповідника в національних правових системах через відмінності, які характеризують ці дві правові системи. Дійсно, було б недоречно думати, що автори статей 38 статутів Постійної палати міжнародного правосуддя та Міжнародного Суду ООН мали на меті, наприклад, виключити із «Загальних принципів міжнародного права» ті принципи, які випливають із звичаєвої практики держав або договорів. Твори вчених варіюються не тільки від більш позитивістського об'єктивного погляду на «Загальні принципи» до натуралістського суб'єктивного погляду, а й від найширшого можливого узагальнення до найвужчої конкретної норми. Таким чином, ми можемо знайти принципи загального змісту, такі як справедливість, чесність, рівність і сумлінність. Інші, більш конкретного характеру, це, наприклад, територіальна кримінальна юрисдикція та тлумачення договорів і контрактів, що ґрунтується спочатку на простому значенні слів.

Окремі юристи, наприклад, Альфред Фердросс, вважають, що зміст ст. 38.1.с полягає у включенні природно-правової доктрини до зведення міжнародно-правових норм. Вони стверджують, що норми, які з природного права, свідомо мають юридичну силу, тобто є право незалежно від договорів чи звичаїв. Проте, напевно, початкова мета п. 1.с була іншою, оскільки дуже сумнівно, щоб держави побажали відмовитися від контролю за створенням «права».

У своїх роботах вчений Альфред Фердосс поділяє принципи міжнародного права на дві категорії. Принципи, які притаманні усім правовим системам, та без яких дані правові системи не могли б нормально функціонувати відносяться до першої категорії. До даної категорії відносяться засади людяності, до яких часто у своїх рішеннях звертається Міжнародний Суд ООН, а також вимоги добросовісності. Ці принципи є імперативними нормами міжнародного права, та є вищими за міжнародне право, яке засновано на згоді держав. Тобто, якщо договір, чи звичай суперечить даним принципам міжнародного права, то він вважається недійсним. Саме ці звичаї, на думку А. Фердроса, є зв'язковою ланкою між позитивним та природничим правом.

До другої категорії загальних принципів права вчений відносить принципи, про які вже згадувалось вище, це принципи, які відображені у статті 38 Статуту Міжнародного Суду ООН [4].

В останні роки стало стверджуватись, що це положення є «джерелом» правових норм, пов'язаних з морально-етичними питаннями, такими як захист прав людини та заборона

геноциду. Однак, хоча подібні принципи цілком можуть мати універсальний характер, на практиці конкретні зобов'язання держав у цих галузях базуються на договорах та звичаях. Визнання важливості окремих та аналогічних морально-етичних доктрин може бути прикладом «загальних принципів права», і дозволяє пояснити, чому їх слід вважати «правом», але щодо держав такі принципи входять до складу міжнародного права тільки в тому випадку, якщо вони «прийняті» відповідно до тих чи інших договорів або ґрунтуються на звичаях, що встановилися.

Традиційний інтерес у міжнародному праві викликає питання правової природи загальних принципів права. Історично першим з'явилося уявлення про те, що загальні принципи права – це норми, що збігаються (і в цьому сенсі загальні) для сукупності національних правових систем чи основних правових систем світу. Такі норми визнаються регуляторами у сфері міжнародних відносин уже через факт своєї ідентичності.

Інше значення поняття загальних принципів права співвідноситься із принципами, сформованими у межах міжнародно-правової системи. У цьому сенсі термін «загальний» не стосується всіх або більшості систем права, як це мають на увазі загальні принципи національного права, але вказує на принципи, які зазвичай застосовуються у всіх випадках одного й того ж роду, регульованих міжнародним правом (наприклад, принцип невтручання у внутрішні справи держави).

Існує позиція, відповідно до якої загальні принципи права мають міжсистемний характер, знаходять відображення у всіх видах правовідносин, незалежно від правового режиму, до якого вони належать, чи то національне право, міжнародне право, внутрішнє право міжнародних організацій чи будь-яка інша автономна система права. Ці принципи необхідні для нормального функціонування правових відносин в організованих товариствах, наприклад, такі як вимога дотримуватися прийнятих за договором зобов'язань.

Судова влада також розробила низку загальних принципів права, таких як *audiatur et altera pars*, *actori incumbit onus probandi*, або той факт, що суддя по суті є також суддею випадкової юрисдикції. Однак вони також є логічними висновками, пов'язаними з окремими галузями міжнародного права, що дає можливість для появи загальних принципів, які конкретно застосовуються у сфері міжнародного права, наприклад, принципу гуманності в міжнародному гуманітарному праві.

Також існує думка, що загальні принципи міжнародного права які вказані у ст. 38 Міжнародного Суду ООН подібні до загальних принципів права, властивих національним правовим системам, за винятком того, що мають особливий міжнародний характер через контекст, у якому вони застосовуються. Прикладами є «суверенна рівність держав» та виняткова юрисдикція держави на своїй власній території. Очевидно, що ці «принципи» мають комплексно-правовий характер, і це змушує деяких коментаторів стверджувати, що вони містять політичні цілі, а не юридичні норми, що підлягають виконанню. Дотримуючись цих аргументів, детальність і точне охоплення принципів «суверенної рівності» та «виключної внутрішньої юрисдикції» повинні забезпечуватися «реальними» нормами договірного та звичайного права. Тим не менш, навіть якщо ці «принципи» не кваліфікуються як зобов'язуюче право (і деякі можуть стверджувати, що так і є), зрозуміло, що дані загальні принципи можуть вплинути на розвиток міжнародного права або причини чому конкретні норми повинні прийматися або як каталізатор державної практики, що веде до створення звичайного та договірного права.

Одним з аргументованих прикладів є особлива думка, що деякі вчені вважають її спірною, думка судді Крістофер Вірамантрі у справі про випробування ядерної зброї (Нова Зеландія проти Франції, 1995 року). Він заявив, що існує «фундаментальний принцип екологічного права, на який не можна не зважати. Даний принцип глибоко вкорінений у міжнародному праві. Цей основний принцип полягає в тому, що жодна держава не має права своїми діями завдавати шкоди навколишньому середовищу будь-якої іншої держави». Немає впевненості, що суддя Вірамантрі цілком обґрунтовано дійшов цього висновку, але якщо його «базовий принцип» є «загальним принципом міжнародного права», очевидно, що його

спільність має бути підкріплена правилами більш цілеспрямованого змісту – може бути правовим звичаєм або забезпечуватися лише договірним правом [5].

Становище ст. 38 Міжнародного Суду ООН підриває суворий позитивістський підхід до міжнародного права. Воно дозволяє Суду застосовувати принципи, які, мабуть, не ґрунтуються ні на міжнародно-правових звичаях, ні на міжнародних договорах, хоча згодом можуть знайти у них своє втілення. Більше того, той факт, що не існує спільної згоди щодо точного змісту цих «загальних принципів права», так склалось, що це не заважає Суду та іншим трибуналам застосовувати їх у повній мірі. Як і у всіх правових системах, судді побоюються *non liquet* – відсутності правил у нових ситуаціях – та ст. 38.1.с, безперечно, допомагає зменшити цей ризик, хоча повністю і не усуває його (див. Консультативний висновок Міжнародного суду щодо законності загрози або застосування ядерної зброї, 1996). Можливо, це є остаточним обґрунтуванням його використання в міжнародному праві, яке, зрештою, не має визначеності, що забезпечується інституційними методами створення правових норм.

Висновки. Таким чином, з огляду на вище зазначене можна сказати, виявлення та застосування загальних принципів права визначає досить широкі можливості для судової правотворчості. Саме своїми рішеннями органи міжнародного правосуддя ставлять крапку в процесі їх формування або за допомогою правозастосування створюють первинний імпульс для формування таких. Категорія «загальних принципів права» є важливим інструментом, що забезпечує уніфікацію та гармонізацію права різних держав, а також є ефективним засобом подолання прогалин та колізій при розгляді судових спорів.

Список використаних джерел:

1. Convention for the Pacific settlement of International Disputes. Hague. 1907. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/pacific.asp
2. Convention Relative to the Creation of an International Prize Court. Hague. 1907. Not ratified. URL: <https://net.lib.byu.edu/~rdh7/wwi/hague/hague11b.html>
3. Статут Міжнародного Суду ООН. URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/statute-of-the-court/statute-of-the-court-ru.pdf>
4. Bruno Simma The Contribution of Alfred Verdross to the Theory of International Law. URL: <http://www.ejil.org/pdfs/6/1/1300.pdf>
5. Коротке викладення рішень, консультативних висновків Міжнародного Суду ООН. URL: https://legal.un.org/icjsummaries/documents/russian/st_leg_serfl.pdf
6. International Court of Justice Advisory Opinion on the Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons. International Court of Justice. 1996. URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/95/7646.pdf>

